

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ ЗА ОКРЕМИМИ ВИМОГАМИ

Гуйван П. Д.,
*заслужений юрист України,
кандидат юридичних наук, докторант
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ця стаття спрямована на дослідження застосування позовної давності під час регулювання нестандартних правових ситуацій. Визначено порядок обчислення давнісного перебігу за додатковими вимогами. Встановлено коло охоронно-правових вимог, які можуть кваліфікуватися як додаткові. Приділена увага належному регулюванню солідарних та часткових позовних вимог в частині їхнього задоволення. Розглянута проблематика припинення позовної давності за наявності конкретних обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Эта статья направлена на исследование особенностей применения исковой давности при регулировании нестандартных правовых ситуаций. Определен порядок исчисления давностного течения по дополнительным требованиям. Установлен круг охранительно-правовых требований, которые могут квалифицироваться как дополнительные. Уделено внимание должному регулированию солидарных и частичных исковых требований в части их погашения. Рассмотрена проблематика прекращения исковой давности при наличии конкретных обстоятельств объективного и субъективного характера.

This work is aimed at studying the characteristics of the use of limitation in the regulation of non-standard legal situations. The procedure for calculating the prescriptive flow of additional requirements. A circle of protective legal requirements has been established that may qualify as additional. Attention is paid to the proper regulation of joint and partial claims in part of their redemption. The problems of termination of limitation in the presence of specific circumstances of an objective and subjective nature are considered.

Ключові слова: припинення давності, додаткові вимоги, солідарні вимоги.

Постановка проблеми. Порухення суб'єктивного права як подія може відбутися настільки давно, що строк, який збіг від часу її вчинення, не може не впливати на зміст відносин учасників. З цих міркувань виправданість існування давнісних строків для захисту права заперечень не викликає, задоволення позовних вимог є доцільним з точки зору логіки побудови майнових взаємин. В літературі уже зверталася увага на різноманітність законодавчих способів обчислення перебігу позовної давності [1, с. 30]. Навіть найбільш загальні правила стосовно встановлення початкового терміну давності, визначення правових підстав та обрахування тривалості її зупинення чи переривання, викладені в главі 19 ЦКУ, не формулюють єдиного правового інструментарію. Власне, закон добре враховує лише загальні ситуації під час їхнього юридичного опосередкування. Між тим, він не завжди детально регламентує усі конкретні правовідносини, які виникають у суспільстві під час реалізації охоронного права носія порушеного матеріального права на судовий його захист шляхом застосування державного примусу. Отже, задоволення окремих вимог регулюється на рівні винятків із загальних правил, встановлених законодавством, напрацьованої судової практики, які своєю чергою ґрунтуються на доктринальних розробках, здійснюваних науковцями у даній царині.

Скажімо, позовний строк зазвичай починається після того, як було порушене суб'єктивне право кредитора. Коли позивач доведе, що на час такого порушення він не знав і не міг знати про нього, суд визначає початковий термін перебігу від дня, коли особа змогла довідатися про порушення права. Якщо кредитор знає про порушення свого права, але не має і не може мати відомостей про особу, яка його порушила, давнісний перебіг починається від дня отримання таких відомостей. Отже, визначальними є моменти, коли право особи було порушене, та коли носій суб'єктивного права про це дізнався. Таким чином, встановлення початкового терміну позовної давності має істотне значення під час розгляду справ юрисдикційними органами, неправильний підхід до цього питання може призвести до невиправданої відмови у захисті права, тоді як тривалість позовного домагання ще не скінчилась.

Однією з типових помилок суду під час обчислення позовної давності є приурочення її початкового моменту до певного юридичного факту, який за своєю сутністю не породжує права на позов, оскільки не є порушенням суб'єктивного права. До прикладу, у результаті розлучення один з подружжя переїхав на постійне проживання в іншу місцевість, залишивши речі у своїй бувшій квартирі. Коли ж через певний час він захотів їх забрати, інша особа почала цьому протидіяти, зокрема, посилаючись на пропуск позовної давності. Однак у такому разі відмова в позові з посиланням на пропуск позовної давності буде неправомірною, оскільки обчислення судом давнісного строку від часу розлучення протирічить як сенсу законодавства, так і юридичній природі самого відношення. Давність починає перебіг від порушення права, але таке порушення в нашому випадку відбулося лише після відмови на прохання позивача про видачу його речей, до того воно не існувало, оскільки саме по собі розлучення не впливає на майнові права подружжя. Отже, право на позов виникне лише після фактичного порушення речового права та припиниться у його носія лише через три роки після правопорушення. Саме такої позиції притримується наразі і національне законодавство (ст. 72 Сімейного кодексу України), і судочинство [2].

За приписами закону у певних випадках давнісний строк може починатися від моменту порушення права, незалежно від того, міг чи не міг про нього дізнатися уповноважений; від моменту настання умов, що дозволяють особі здійснити своє право на судовий захист (припинення насильства); від терміну вчинення дій (регрес) тощо. Добре це чи погано? Взагалі такі винятки є нормальним явищем і відповідають правилам, які традиційно склалися у вітчизняному та зарубіжному законодавстві. Проте іноді конструкція вказаних нестандартних відносин не виправдано ускладнена, не завжди відповідає сутності регульованих відносин та взагалі унеможливує їх практичне судове застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням регулювання охоронно-правових відносин, що складаються в сфері судового захисту порушеного права, та своєчасності реалізації матеріального права особи на позов присвячені роботи таких вчених, як В.В. Луць, Б.Б. Черепакін, К.Ю. Лебедева, А.М. Ерделевський, В.І. Цікало, І.А. Фаршатов, О. Святогор та інші. Однак поза межами їхніх досліджень залишилися актуальні проблеми правового регулювання перебігів давнісних строків у деяких конкретних ситуаціях, зокрема, таких, що стосуються визначення тривалості та підстав закінчення позовної давності за вимогами із додаткових зобов'язань, регресних, солідарних тощо. Науковий аналіз юридичної природи задоволення позовних вимог саме за такими специфічними відносинами є **метою** нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Пропуск управлінням суб'єктом без поважних причин встановленого законом давнісного часу для пред'явлення позовного домагання, безумовно, позбавляє його можливості примусової реалізації в судовому порядку свого охоронного права. Водночас вплив позовної давності не може кваліфікуватися як цивільно-правова санкція, як це іноді зазначалося в літературі [3, с. 320], оскільки нездійснення особою свого права далєбі не є правопорушенням. Саме тому неможливе застосування в такому разі негативних наслідків, котрі матимуть місце під час порушення чужого суб'єктивного права. Однак позаяк закінчення позовної давності ніяк не впливає на факт існування охоронно-правової вимоги та кореспондуючого їй обов'язку боржника, носія порушеного права може отримати задоволення своєї вимоги шляхом добровільного виконання останнім зобов'язання після впливу позовної давності.

Але при цьому важливо усвідомити, що оскільки обґрунтованість та обсяг даної вимоги не були предметом судового дослідження, вони не є абсолютно визначеними. Таким чином, боржник під час виконання зобов'язання після впливу давнісного строку позбавляється можливості вимагати повернення виконаного тільки з підстави, що боргова вимога знаходилася поза межами позовної давності. Якщо ж він вимагає повернення виконаного з інших підстав, право на таку вимогу підлягає захисту. Наприклад, боржник виконав зобов'язання, позовна давність щодо якого уже сплила, але після виконання він встановив, що воно було здійснене безпідставно і такого обов'язку у виконавця не було через, скажімо, відсутність правонаступництва за даним зобов'язанням. Щодо факту безпідставного виконання зобов'язання, встановленого судом, то в такому разі виконавець обґрунтовує вимогу про повернення виконаного не тим, що він сплатив борг, який знаходиться за межами позовної давності, а тим, що він фактично не є боржником за даним зобов'язанням. В цьому випадку вимога про повернення виконаного має розглядатися судом, а строк давності за таким позовом починає свій перебіг від дня, коли особа дізналася про порушення свого права, тобто з моменту, коли вона усвідомила факт безпідставності проведеного виконання.

Чинне законодавство надає окремого статусу так званим додатковим вимогам. Щоправда, правотворець у цьому питанні досить лаконічний, він лише вказує, що зі впливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність сплила і до додаткової вимоги (стягнення неустойки, накладення стягнення на заставлене майно тощо) (ст. 266 ЦКУ). Позаяк перелік додаткових вимог у законі не вичерпний, для правильного застосування припису закону про закінчення

позовної давності щодо додаткових вимог із впливом давності за основними вимогами необхідно визначитися із поняттям «додаткових вимог». Бо на практиці під час вирішення цього питання спостерігається постійна плутанина, а судове правозастосування часто змінює свою позицію. Як видно, закон містить лише дві конкретні додаткові вимоги: судове накладення стягнення на заставлене майно та стягнення неустойки. Обидві з вказаних додаткових вимог за своєю сутністю є способами забезпечення виконання зобов'язань. Але крім вказаних, способами забезпечення виконання зобов'язання є також порука, застава, гарантія. Отже, чи означає це, що вимоги щодо реалізації інших способів забезпечення теж охоплюються зазначеним правилом щодо строку їх задоволення? В літературі вказана інша думка. Зокрема, пропонується кваліфікувати банківську гарантію як правочин, самостійний стосовно основного зобов'язання [4, с. 56], що, звісно, тягне незастосування до цих відносин правил статті 266 ЦКУ. Думається, що таке припущення є цілком слушним і для інших договірних забезпечувальних зобов'язань, особливо якщо врахувати положення статей 553, 560 та 572 ЦКУ, що переконливо підтверджують самостійний характер подібних зобов'язань. Те ж можна сказати і про проценти, які підлягають сплаті за договорами позики та кредиту. Вони мають відмінну від неустойки правову природу, відтак строки існування вимог про їх стягнення не можуть регулюватися з урахуванням правил ст. 266 Цивільного кодексу.

Не є додатковими щодо основних в розумінні правила статті 266 ЦКУ і регресні вимоги. Хоча виникнення останніх і зумовлене існуванням перших, спеціальна норма встановлює момент такого виникнення: за регресними вимогами позовна давність починається від дня виконання основного зобов'язання. Отже, регресні вимоги не можна кваліфікувати як додаткові, це самостійне право особи, що виникає із виконаного нею обов'язку, саме виникнення якого було спричинене неналежними діями іншого суб'єкта. З урахуванням викладеного вище досить широкий суддівський розсуд під час визначення тих чи інших позовних вимог як додаткових і застосування до них наслідків, встановлених ст. 266 ЦКУ, слід вважати неправильним. В цьому питанні слід як взірець використовувати міжнародний акт – Конвенцію про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу, за приписом ст. 27 якої із впливом позовної давності за основним боргом вважається таким, що вплив, строк давності за зобов'язанням щодо сплати процентів [5]. Як бачимо, цей документ суттєво обмежує розсуд в коментованій сфері.

Існуюча невизначеність стосовно суб'єктного складу позивачів із додатковими вимогами та щодо змісту самих вимог призводить до окремих колізій під час вирішення конкретних питань в практичній площині. Оскільки тривалість існування додаткового домагання пов'язана зі строком основної вимоги, переривання чи зупинення останнього має значення для обчислення кінцевого терміну додаткової вимоги. Водночас має право на життя ситуація, коли боржник вчиняє дії щодо визнання основного боргу, проте він цього не робить стосовно додаткового обов'язку. Така дія перериває давність за основними вимогами, а для додаткових, не перериваючи їх давність, має лише те значення, що визначає кінцевий строк існування основного домагання. Отже, додаткова позовна вимога може скінчитися до закінчення строку існування основної, або, якщо її кінцевий термін перевищує час існування основної вимоги (в тому числі з урахуванням переривання тощо), вважатиметься такою, що скінчилася на момент впливу останнього. Натомість у іншій ситуації, коли частковим виконанням визнається борг за додатковими вимогами (сплачується частина неустойки), а давність за вимогами щодо основного боргу не переривається, певною мірою втрачається той юридичний сенс, який закладався законодавцем до ч. 1 ст. 264 ЦКУ.

Пропущена з поважних причин позовна давність має бути відновленою правозастосовним органом. Та суттєвим є інше питання: чи відновлюється позовна давність за додатковими вимогами в разі відновлення давності за основною вимогою? Для відповіді на це питання необхідно проаналізувати законодавчо затверджені процедури щодо відновлення давності за певними вимогами та встановити, як вони впливають на можливість захисту права за іншими вимогами. Норма частини 5 статті 267 ЦКУ вказує на необхідність судового захисту будь-якого порушеного права за умови поважного пропуску позовної давності. З цього слідує, що суд повинен з'ясувати причини пропуску давнісного строку за всіма вимогами управненої особи та у разі визнання причин пропуску позовної давності поважними здійснити повноваження щодо захисту цивільного права. Таким чином, відновлення давності за додатковими вимогами відбувається не автоматично після відновлення давнісного строку за основною вимогою, а лише після прийняття судом відповідного рішення стосовно саме цього строку давності. Якщо ж поважна обставина вплинула взагалі на можливість кредитора звернутися до суду, то цілком справедливо, що відновлення позовної давності за основними вимогами означає такий же наслідок для додаткових. Тому, коли суд за поважності причин пропуску давнісного строку захищає, скажімо, право на отримання простроченого грошового платежу, він має також стягнути і пеню за невиконання даного обов'язку (звісно, якщо вона передбачена, і якщо така вимога оформлена позовним домаганням).

Досить часто стосовно вимог, які є додатковими до вимог за основним зобов'язанням, встановлені скорочені давнісні строки. Скажімо, позовна давність стосовно стягнення з боржника неустойки

становить один рік. Стосовно кожної окремої вимоги кредитора відбувається самостійний перебіг давнісного строку. Часто відповідно до умов договору початок перебігу позовної давності щодо вимог за основним зобов'язанням не співпадає з початком такого перебігу за додатковими вимогами. Наприклад, угодою сторін може передбачатися нарахування пені через п'ятнадцять днів після настання терміну виконання зобов'язання. Отже, порядок виконання кожного із зобов'язань боржника є самостійним (автономним) процесом, не пов'язаним з реалізацією інших зобов'язальних відносин сторін.

Як бачимо, навіть такі класичні додаткові вимоги, як стягнення неустойки, у темпоральному та сутнісному вимірі мають самостійні властивості порівняно з основними, не кажучи вже про вимоги, що виникли із забезпечувальних договорів. Тому слід погодитися з твердженням, що законодавчий припис про припинення позовної давності за додатковими вимогами після спливу позовного строку за основними – це відступ від засад суворої юридичної логіки, оскільки часто додаткові вимоги виникають після головних і повинні мати свій власний перебіг [6, с. 13–14]. Пояснити таку законодавчу конструкцію можна хіба що бажанням законодавця стимулювати кредитора до своєчасного здійснення свого охоронного права. Але, на наше переконання, правовий механізм, запроваджений ст. 266 ЦКУ, виглядає нелогічно, бо фактично призводить до наслідків, які б настали у разі припинення регулятивного зобов'язання виконанням, а не погашення давністю охоронного. До речі, наприклад, німецьке законодавство не тільки не припиняє давнісний строк за додатковими вимогами у разі погашення давністю основних вимог, а навіть дозволяє нове цивільно-правове забезпечення (укладання договорів застави, поруки, про неустойку тощо) виконання за давності основних зобов'язань. Отже, після спливу позовної давності за основними вимогами буде належним не лише добровільне виконання обов'язку, а й примусове його забезпечення. В нинішніх національних реаліях варто було б відмовитися від невиправдано широкого тлумачення поняття додаткових вимог та поширювати на значне коло відносин коментоване правило. Маємо обмежитися лише тими вимогами, які прямо вказані в законі як додаткові.

На рівні наукових концепцій з огляду на нормативну нерегульованість сьогодні вирішуються і окремі питання дієвості давнісного правового інституту під час регулювання за давності спільних вимог. Вони виникають із зобов'язань, у яких на боці боржника виступає декілька осіб. Такі зобов'язання можуть бути частковими або солідарними. За частковими зобов'язаннями кожен із боржників повинен виконати зобов'язання в певній частині. Виконання такої частини зобов'язання припиняє обов'язок боржника, а зобов'язальні правовідносини його з кредитором припиняються. Відповідно, припиняється позовна давність щодо вимог кредитора до даного боржника, не зважаючи на те, що обов'язки інших боржників можуть залишатися невиконаними. Позовна давність за даних відносин обчислюється окремо стосовно кожного боржника.

У випадках, встановлених договором або законом, зокрема, у разі неподільності предмета зобов'язання (ст. 541 ЦК), виникає солідарність учасників правовідношення. За солідарності боржників кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. При цьому солідарні боржники залишаються зобов'язаними до тих пір, поки їх загальний обов'язок не буде виконаний повністю. З наведеного слідує, що виконання солідарним боржником відповідної частини обов'язку не тягне припинення його зобов'язання перед кредитором, навіть якщо останній пред'явив вимоги солідарним боржникам у певній частці кожному. Солідарне зобов'язання це єдине цілісне правовідношення, отже, його виконання стосується змісту всього зобов'язання. Часткове виконання його одним із боржників, як і будь-яке визнання боргу, тягне переривання позовної давності за вимогами до інших солідарних боржників, незалежно від того, бажали вони виконувати чи визнавати дане зобов'язання чи ні. При цьому залишається право кожного із солідарних боржників на оспорування зобов'язання [7, с. 46]. Таким чином, правовий аналіз відповідних норм законодавства дає змогу зробити висновок про те, що позовна давність за зобов'язаннями, де солідарними є боржники, закінчується обов'язково одночасно для всіх солідарних учасників або припиненням в повному обсязі солідарного зобов'язання, або спливом давнісного строку.

Іноді припинення позовної давності за одними вимогами може потягти початок нового перебігу. Так, виконання в повному обсязі обов'язку одним з солідарних боржників призводить до виникнення у нього регресного права на позов до співборжників та до початку позовного строку за даними вимогами. Така ж картина характерна у разі новації: давність за вимогами з попереднього зобов'язання припиняється, натомість починається її перебіг за вимогами з нового (якщо звичайно сторони не відстрочили час його виконання). В такому разі новий давнісний строк почнеться від моменту правопорушення – невиконання у погоджений строк нового обов'язку).

Однак подібні наслідки настають не тільки під час виконання зобов'язання, а й у разі його зарахування, прощення боргу тощо, в тому числі під час припинення незалежно від волі контрагентів: у зв'язку з неможливістю виконання, смертю фізичної особи тощо. Цілком логічно, коли перебіг позовної давності відбувається стосовно можливості захисту саме порушеного права. З припинен-

ням порушення не може бути і такого перебігу. Іноді обчислення позовної давності може залежати від того, існує чи ні у боржника можливість та бажання задовольнити саме ті вимоги кредитора, які забезпечені позовом. Часто вже після неналежного виконання зобов'язання і виникнення у кредитора права на судовий захист, але до його реалізації сторони укладають певні угоди щодо заміни зобов'язання, строків і способів виконання.

Що ж відбувається з позовною давністю за первісним зобов'язанням, яке вважається припиненим? На жаль, законодавство України не містить чіткого визначення щодо її подальшої долі після припинення зобов'язання. Очевидно, слід вважати її такою, що припинилася, оскільки відсутнє первинне порушення, котре припинилося разом з зобов'язанням. Ми обрали одну з найбільш типових правових конфігурацій, тим простіше буде встановити беззаперечність загального правила: позовна давність за вимогами, що становлять зміст зобов'язання, припиняється з припиненням зобов'язання. При цьому слід пам'ятати, що позовна давність регулює тривалість охоронного зобов'язання, тому йдеться про припинення позовного домагання. Власне, способи припинення такого права ті ж, що й для регулятивного, вони охоплюються положеннями глави 50 ЦКУ.

Диспозицією описаного правила охоплюється також припинення давнісного строку за умови повторюваності порушення. Іноді буває так, що протиправне діяння особи триває певний період, а потім припиняється. Проте через деякий час порушення відновлюється у тому ж вигляді, що й раніше. Скажімо, право особи на користування власним гаражем порушене іншими особами, які перед в'їзними воротами розмістили тимчасову торгівельну споруду. Від моменту порушення права власника починається перебіг позовної давності за вимогами, що становлять зміст негативного позову. Після припинення порушення (у нашому випадку – знесення споруди) відпадає необхідність примусового захисту права. Але вона знову з'явиться після відновлення порушення у тому ж вигляді. Що в такому разі відбувається з позовною давністю? В науковій літературі виказано припущення, що із закінченням порушення матеріального права відбувається переривання позовної давності [8, с. 193]. З цим категорично не можна погодитися. Якщо позовна давність переривається, відразу починається її новий перебіг. Але такий перебіг не може відбуватися за відсутності порушення права. З іншого боку, давнісний строк не можна вважати зупиненим. Не кажучи про те, що такої підстави для зупинення давності закон не містить, важливо також, що зупинення здійснюється до моменту, який рано чи пізно, але все одно настане. Наступне ж порушення права, про яке йдеться в нашому випадку, може і не настати. Саме тому слід вважати, що після припинення кожного порушення матеріального права позовна давність за вимогами, що витікають з такого зобов'язання, припиняється. Наступне порушення буде самостійним і жодним чином не пов'язаним з попереднім, отже, стосовно захисту права виникає нове охоронне правовідношення, відповідно, починається і новий перебіг давнісного строку. Однак слід додатково зазначити, що наведені міркування стосуються лише негативної вимоги, давність же за домаганням, скажімо, про відшкодування нанесеної шкоди не піддається такому впливу.

Викладені міркування стосовно припинення позовної давності із припиненням зобов'язання стосуються також і випадків скасування зобов'язання. Якщо суд чи інший орган в межах своєї компетенції визнає зобов'язання незаконним воно скасовується з моменту його виникнення (якщо зобов'язання виникло неправомірно) або з моменту втрати ним чинності. В будь-якому разі зобов'язання перестає існувати на майбутнє, і порушення цивільного права кредитора таким чином відсутнє. Отже, і перебіг строку для захисту вказаного права не відбувається. Різниця полягає лише в тому, що за визнання зобов'язального правовідношення недійсним права та обов'язки за ним вважаються таким, що не існували з самого початку. За скасування ж такого правовідношення на майбутнє, визнанні його нечинним з певної дати відповідні зобов'язання припиняються саме з вказаного терміну.

Інший варіант недійсності правочину – його нікчемність. Встановлення судом під час розгляду будь-якого спору, що правочин, на який сторони посилаються в обґрунтування чи заперечення позовних вимог, є нікчемним, матиме ті ж наслідки, що і визнання оспорюваного зарахування недійсним: сторони повернуться до попереднього стану і саме з урахуванням його диспозиції буде прийматися рішення щодо предмету спору. Наприклад, один з контрагентів пред'явив до зарахування на підставі ст. 203 ГКУ вимоги, за якими спливла позовна давність. Встановити цю обставину можна лише в суді, коли правозастосовний орган дослідить питання про початковий момент перебігу (коли кредитор за цією вимогою дізнався чи мав дізнатися про порушення), обставини, що, можливо, зупинили чи переривали давнісний перебіг. Якщо суд встановить, що позовна давність дійсно спливла, він повинен кваліфікувати правочин щодо зарахування даних вимог як нікчемний і не враховувати його під час вирішення спору. В той же час, в порядку реституції для сторін буде продовжуватися зобов'язання, за яким існуватиме право вимоги боргу (хай і простроченого), позаяк сплив давності не припиняє саме охоронне зобов'язання.

З викладеного можемо зробити певні **висновки**. Необмежене в часі право особи на судовий захист у разі правопорушення призводить до істотної невизначеності, як щодо змісту правового статусу кредитора і боржника, так і стосовно процесуальних можливостей юрисдикційного державного

органу здійснити такий захист. Такий підхід суперечить суспільному інтересу. Водночас загальні правила застосування та обчислення позовної давності мають певну специфіку з урахуванням особливостей конкретного випадку. При цьому неприпустимим є занадто широкий судовий розсуд під час оформлення цих відносин. Зокрема, має враховуватися самостійність вимог із договірних відносин під час кваліфікації їх як додаткових. Також необхідно враховувати запропоновані напрацювання під час судової аргументації задоволення солідарних і часткових вимог та під час фіксації закінчення давнісного перебігу.

Література:

1. Рясенцев В.А. Применение судами сроков исковой давности. *Социалистическая законность*. 1950. № 4. С. 25–31.
2. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 лютого 2017 року у справі № 6-17цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-17cs17>.
3. Мейер Д.И., Русское гражданское право. Чтения, изданные по запискам слушателей: С приложением биографий и портретов Д.И. Мейера и А.И. Вицына и 3-х указателей. 10-е изд., испр. и доп. / Под ред.: Вицын А.И.; испр. и доп.: Гольмстен А.Х. Петроград : Н.К. Мартынов, 1915. 715 с.
4. Розенберг М.Г. Исковая давность в международном коммерческом обороте: практика применения. Москва : Статут, 1999. 144 с.
5. Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_002.
6. Попов Б.В. Исковая давность. Текст и комментарий к ст.ст. 44–51 Гражданского кодекса РСФСР. Москва : Право и жизнь, 1926. 32 с.
7. Фролов Ю., Фролова Г. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличие от иных сроков в гражданском праве. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 45–47.
8. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. Москва : Госюриздат, 1954. 247 с.